

ภาคสอง : บทความวิจัย

การเป็น “หญิงหม้าย” กับ ความรุนแรงเชิงวัฒนธรรมและ โครงสร้างในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้¹

มนวรัตน์ พรหมรัตน์ และคณะผู้วิจัย²

บทคัดย่อ

ปัญหาความรุนแรงและความไม่สงบในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่เกิดขึ้นตั้งแต่ปี 2547 มาจนถึงปัจจุบัน ทำให้ผู้หญิงมุสลิมจำนวนหนึ่งต้องสูญเสียสามีจากเหตุการณ์ดังกล่าวและต้องดำเนินชีวิตด้วยการพึ่งพาตนเอง ซึ่งคนในสังคมมลายูสามจังหวัดชายแดนภาคใต้เรียกว่า “แม่หม้าย” บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสถานะของ “หญิงหม้าย” ในสังคมมลายูและศึกษาลักษณะของความรุนแรงเชิงวัฒนธรรมที่กำหนดด้วยเงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรมมลายู รวมถึงความรุนแรงเชิงโครงสร้างเนื่องมาจากกลไกเชิงระบบของรัฐผ่านองค์กรทางศาสนาอิสลามที่นำโดยกลุ่มผู้รู้ทางศาสนาที่เป็นผู้ชาย ด้วยการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพจากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่ม กับกลุ่มเป้าหมายคือ ผู้หญิงที่สูญเสียสามีจากเหตุการณ์ความไม่สงบ กลุ่มผู้หญิงที่ทำงานในองค์กรหรือเครือข่ายเกี่ยวกับผู้หญิงในพื้นที่ กลุ่มนักการศาสนา กลุ่มเครือข่ายสหสาขาวิชาชีพ ผลการศึกษาพบว่าสถานะของผู้หญิงในสังคมมลายูถูกให้คุณค่าผูกโยงกับการเป็นภรรยาของสามี โลกทัศน์ดังกล่าวเป็นรากฐานของความรุนแรงเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่ เนื่องจากคุณค่าของหญิงหม้ายถูกลดทอนลงเมื่อไม่มีผู้ชายเป็นผู้นำในครอบครัวกลายเป็นคนอ่อนแอที่ต้องถูกสอดส่องดูแลจากชุมชน แม้การแต่งงานใหม่จะเป็นการคืน

ที่มา : http://www.thaimuslim.com/ViteeMuslim/pics/20081019783_05.jpg

¹ บทความวิจัยนี้ปรับปรุงมาจากบทสังเคราะห์บางส่วนของโครงการประเมินผลปลายโครงการการพัฒนาเพื่อขยายบริการภายในชุมชนอย่างยั่งยืนสำหรับผู้หญิงและเด็กที่ได้รับผลกระทบจากความไม่สงบและความรุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใต้ (โครงการวานีตา) ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากสหภาพยุโรปผ่านมูลนิธิริษัทไทย

² คณะผู้วิจัยทั้งหมดประกอบด้วย มนวรัตน์ พรหมรัตน์, ทวีลักษณ์ พลราชม อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยศึกษาทั่วไป สำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ และ อัมพร หมดเด็น อาจารย์ประจำสาขาวัฒนธรรมศึกษา สำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

คุณค่าของความเป็นผู้หญิงของตนให้สมบูรณ์อีกครั้งด้วยการมีผู้ชายคอยซึ้นนำ และเป็นผู้ปกป้องดูแล อย่างไรก็ตามเนื่องจากหญิงหม้ายมักแต่งงานใหม่เป็น ภรรยาคนที่สองทำให้ต้องประสบกับความรุนแรงเชิงวัฒนธรรมอีกครั้งจากการ ให้คุณค่าของภรรยาคนแรกและคนต่อมาไม่เท่ากัน การให้คุณค่าดังกล่าวในบาง ครั้งกลายเป็นช่องทางที่นำไปสู่การใช้ความรุนแรงเชิงกายภาพหรือการแสวงหา ผลประโยชน์จากหญิงหม้ายเหล่านี้ การใช้กลไกเชิงระบบของรัฐผ่านการจัดตั้ง องค์การบริหารศาสนาอิสลามจึงกลายเป็นช่องทางที่หญิงหม้ายใช้เพื่อจัดการกับ ปัญหาที่เกิดจากความรุนแรงทางวัฒนธรรม เช่น การฟ้องหย่า การฟ้องร้องข้อ พิพาตต่างๆ อย่างไรก็ตามกลไกเชิงระบบดังกล่าวที่ทำงานผ่านการไกล่เกลี่ยข้อ พิพาตของคณะกรรมการกลางอิสลามประจำจังหวัด กลับเป็นพื้นที่ซึ่งให้อำนาจ ผู้ชายเป็นผู้นำในฐานะผู้รู้ทางศาสนา และไม่เปิดพื้นที่ให้แก่ผู้หญิงได้เข้าไปอยู่ใน กระบวนการวินิจฉัยหรือตีความ การไกล่เกลี่ยข้อพิพาตของหญิงหม้ายจึงมักไม่ ละเอียดอ่อนต่อการเข้าถึงความรู้สึกของผู้หญิงและขาดการมุ่งมองบริบทที่แวดล้อม หญิงหม้ายเหล่านั้น หญิงหม้ายจึงกลายเป็นผู้ที่ถูกความรุนแรงเชิงโครงสร้างผ่าน กลไกเชิงระบบของรัฐในรูปของการบริหารองค์กรอิสลามเข้าซ้อนทับกับความ รุนแรงของการเป็นหญิงหม้ายในเชิงวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับบริบทของสังคม มลายูอีกต่อหนึ่ง

Being ‘Widow’: Cultural and Structural Violence in the 3 Southern Border Provinces¹

Manawat Promrat et al. ²

Abstract

The problems of violence and unrest in the three southern border provinces of Thailand since 2004 affected the women who lost their husband and had to rely on themselves and were regarded as ‘widow’. This article attempted to study the status of ‘widow’ in Melayu society and to examine the cultural violence caused by Melayu culture and society and the structural violence affected from the mechanism of Islamic organizations under the male religious scholars. The data collecting method of this study was combined between a semi-structured interview and in-depth group discussion among 4 target groups; the widows who lost their husband from the unrest situation, the women who worked in the organization dealt with the women in the southern provinces area, the personnel in multidisciplinary professional network, and the religious scholars. The study found that the worldview of the Melayu society in the three southern border provinces devalued the status of the woman by regarding her as a wife of the man. Thus, the widow who was not a wife of anyone was forced to marry with the other man to regain her status. Remarriage of these widows led many problems because most of them became the second wife of the man who were treated unfairly and sometime were

¹This article developed from ‘The assessment of the final period of Development of Sustainable Community Extension Services for Women and Children Most-affected by the Unrest and Violence in the Deep South Project’ funded by the European Union

² Manawat Promrat, Amporn Marddent, and Taweeluck Polrachom

threaten by her husband. The mechanism of Islamic organization under system of the provincial Islamic committee always excluded the role of woman because there was no seat for the women in the committee and the leading role was preserved only for male religious scholars. So, the problem of being widow or the conflicts between remarried women and their husband was lessened its importance in the conflict resolution process through the worldview of the men. This situation is one of the causes of the structural violence for the widow in three southern border provinces.

1. บทนำ

ปัญหาความรุนแรงและความไม่สงบในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่เกิดขึ้นตั้งแต่ปี 2547 มาจนถึงปัจจุบัน ได้ก่อให้เกิดความสูญเสียต่อผู้คนในพื้นที่เป็นจำนวนมาก ในระยะเวลา 6 ปี (ตั้งแต่ 2547-2552) มีเหตุการณ์ความไม่สงบเกิดขึ้น 9,282 ครั้ง และมีผู้ได้รับบาดเจ็บและเสียชีวิตจากเหตุการณ์ดังกล่าวกว่า 10,517 คน³ นอกจากนี้มีการประเมินว่าอาจมีผู้ได้รับผลกระทบจากความรุนแรงดังกล่าว โดยเฉพาะญาติและครอบครัวของผู้ได้รับบาดเจ็บและเสียชีวิตอีกกว่า 48,000-50,000 คน⁴ กลุ่มผู้ที่ได้รับผลกระทบเหล่านี้จำนวนมากเป็นผู้หญิงที่สามีเสียชีวิต ดังเช่นระหว่างปี 2547-2551 มีจำนวนเกือบ 1,000 คน การสูญเสียสามีไม่เพียงแต่ทำให้ผู้หญิงเหล่านี้ต้องเผชิญปัญหาการดูแลครอบครัว เช่น เลี้ยงดูบุตรซึ่งกลายเป็นเด็กกำพร้า (พบว่ามียากกว่า 1,200 คน ระหว่างปี 2547-2551)⁵ แต่ยังคงเผชิญความรุนแรงในรูปแบบอื่น ทั้งความรุนแรงทางกายภาพ ความรุนแรงเชิงโครงสร้าง รวมถึงความรุนแรงเชิงวัฒนธรรมอีกด้วย แม้ว่าจะมีความพยายามของภาครัฐในการเข้าไปจัดการแก้ไขปัญหาดังกล่าว แต่เนื่องจากประสิทธิภาพการทำงานขององค์กร ความแตกต่างทางวัฒนธรรม และความไม่ไว้วางใจระหว่างภาครัฐและประชาชนทำให้ปัญหาความรุนแรงดังกล่าวยังคงเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง องค์กรพัฒนาเอกชนจึงกลายเป็นอีกหนึ่งภาคส่วนที่เข้าไปทำงานในขอบข่ายดังกล่าวโดยอาศัยการสร้างเครือข่ายกับประชาชนในพื้นที่และการหนุนเสริมพลังของผู้ได้รับผลกระทบให้เป็นผู้ที่สามารถจัดการกับปัญหาความรุนแรงได้ด้วยตนเอง

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งจากบทสังเคราะห์ของโครงการประเมินผลปลายโครงการพัฒนาเพื่อขยายบริการภายในชุมชนอย่างยั่งยืนสำหรับผู้หญิงและเด็กที่ได้รับผลกระทบจากความไม่สงบและความรุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใต้ (โครงการวานีตา) ซึ่งดำเนินการร่วมกันโดยมูลนิธิเพื่อนหญิง มูลนิธิรักไทย และเครือข่ายผู้หญิงยุติความรุนแรงแสงสันติภาพ

³ “สถานการณ์ชายแดนใต้กับความสูญเสีย จาก 2547-2552 เรามา “ถูกทาง” แล้ว”. มติชน สุดสัปดาห์. (22-28 มกราคม 2553), หน้า 8 อ้างถึงใน ฮาพิสสา สาละ. (2557). “ผู้หญิงมุสลิมในบริบทความรุนแรงของยุคสมัยใหม่”. ใน สุชาติ เศรษฐมาลินี และ วิสุทธิ์ บิลลาเต๊ะ (บรรณาธิการ). **คนหนุ่มสาวมุสลิมกับโลกสมัยใหม่**. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. หน้า 775

⁴ เรื่องเดียวกัน. หน้า 775

⁵ Penpuck Thongthae. Gender Needs Assessment in Thailand’s Southernmost Provinces (Draft). 2010, pp.4 อ้างถึงใน สุโรนี สายนุ้ย. (2557). “ขบวนการสตรีมุสลิมมลายู: การเปิดพื้นที่ทางสังคม.” ใน สุชาติ เศรษฐมาลินี และ วิสุทธิ์ บิลลาเต๊ะ (บรรณาธิการ). **คนหนุ่มสาวมุสลิมกับโลกสมัยใหม่**. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. หน้า 750-751

สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ได้รับการสนับสนุนทุนจากสหภาพยุโรป ตั้งแต่เดือนมกราคม พ.ศ. 2554 ถึง เดือนธันวาคม พ.ศ. 2557 โดยมุ่งพัฒนาศักยภาพ ของผู้หญิงที่ได้รับผลกระทบจาก เหตุการณ์ความไม่สงบในมิติทางเศรษฐกิจและสิทธิสตรีกับกฎหมาย หลังจากที่ต้องกร้ออื่นๆ ทั้งในและนอกพื้นที่ได้ดำเนินงานเสริมพลังผู้หญิงในรูปของการฟื้นฟู เยียวยาจิตใจ รวมถึงการ เข้าถึงข้อมูลและแหล่งให้การช่วยเหลือของรัฐ โดยการประเมินผลดังกล่าวมุ่งเน้นสาระสำคัญ 2 ส่วนคือ การประเมินผลความพึงพอใจในบริการที่กลุ่มผู้หญิงที่เข้าร่วมกิจกรรมของโครงการ ความยั่งยืนของโครงการ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายต่อการจัดโครงการ และการอภิปรายรูปแบบของความรุนแรงที่เกิดขึ้นกับกลุ่มผู้หญิงที่ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ความไม่สงบ โดยเฉพาะความรุนแรงเชิงโครงสร้างและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในกลุ่มผู้หญิงที่ได้รับผลกระทบจาก เหตุการณ์ความไม่สงบหลังจากการสูญเสียสามี (การกลายเป็นหญิงหม้าย)

วัตถุประสงค์ของบทความชิ้นนี้มุ่งเน้นศึกษาสถานะของ “ผู้หญิงหม้าย” ในสังคม มลายู และศึกษาลักษณะของความรุนแรงเชิงวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นกับผู้หญิงที่สูญเสียสามีจาก เหตุการณ์ความไม่สงบในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ที่กำหนดด้วยเงื่อนไขทางสังคมและ วัฒนธรรมมลายู ภายใต้สถานการณ์ของการเป็น “หญิงหม้าย” หรือ “แม่หม้าย” รวมถึงความ รุนแรงเชิงโครงสร้างเนื่องมาจากกลไกเชิงระบบของรัฐผ่านองค์กรทางศาสนาอิสลามที่นำ โดยกลุ่มผู้รู้ทางศาสนาที่เป็นผู้ชาย

2. แนวคิดที่ใช้ในการวิจัย และ ระเบียบวิธีการวิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้ต้องการทำความเข้าใจปัญหาที่ซับซ้อนซึ่งดำรงอยู่ภายใต้สถานการณ์ ความรุนแรงที่ส่งผลต่อความเป็นอยู่ของผู้หญิงในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ตลอดจนความเชื่อ การยึดถือ โลกทัศน์ สภาพแวดล้อม และวัฒนธรรมของผู้คนมากำหนดเป็นกรอบในการศึกษา ฉะนั้นจึงได้นำกระบวนทัศน์แบบปรากฏการณ์นิยม (Phenomenology) ซึ่งอาศัยการทำความเข้าใจผ่านการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่ออภิปรายข้อมูลแบบอัตวิสัย (Subjective) มาเป็นรากฐานการ วิจัย โดยเห็นว่าข้อมูลที่ใช้ปรากฏทั้งในรูปของการนำเสนอในที่สาธารณะอย่างเปิดเผยและ ข้อมูลที่ถูกปกปิด ปิดบัง ซ่อนเร้น

การวิจัยในงานชิ้นนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการเก็บข้อมูลจากกลุ่มผู้หญิงที่ สูญเสียสามีจากเหตุการณ์ความไม่สงบด้วยการกำหนดแนวคำถามเพื่อใช้สัมภาษณ์แบบกึ่ง โครงสร้าง (Semi-Structured Interview) และจัดกลุ่มสนทนาประเด็นเฉพาะ (Focus Group

Discussion) ร่วมกับการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) กลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ บุคลากรในเครือข่ายสหสาขาวิชาชีพและเจ้าหน้าที่ของโครงการ นอกจากนี้ยังใช้วิธีการศึกษาค้นคว้าเชิงเอกสารโดยเฉพาะเอกสารของรัฐที่เกี่ยวข้องกับการจัดการปัญหาความรุนแรงและการจัดองค์กรศาสนาอิสลามต่างๆ และวิเคราะห์ผลด้วยวิธีการบรรยายเชิงพรรณนาโดยการสอดร้อยบทสัมภาษณ์บุคคลต่างๆ ในฐานะของเรื่องเล่าเกี่ยวกับความรุนแรงทั้งเชิงวัฒนธรรมและโครงสร้างที่สัมพันธ์อยู่กับบริบทของสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองของพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้

สำหรับแนวคิดที่ใช้ในงานวิจัยนี้ได้ประยุกต์เอาข้อเสนอของอัมพร หมดเต็น⁶ ที่แบ่งกลุ่มผู้หญิงมุสลิมที่มีบทบาทความเคลื่อนไหวในการทำงานท่ามกลางสถานการณ์ความรุนแรงในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ออกเป็นสามกลุ่ม คือ กลุ่มนักเคลื่อนไหวและนักกิจกรรม กลุ่มทหารพรานที่ปฏิบัติหน้าที่ภายใต้โครงสร้างของรัฐ และกลุ่มชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ความไม่สงบ ในการวิจัยครั้งนี้ผู้ศึกษาได้มุ่งศึกษากลุ่มผู้หญิงกลุ่มที่สาม คือ กลุ่มผู้หญิงมุสลิมซึ่งเป็นชาวบ้านที่ต้องเผชิญกับความรุนแรงเป็นหลัก โดยมุ่งศึกษาเพื่อชี้ให้เห็นว่าผู้หญิงเหล่านี้ไม่ได้ตกเป็นเหยื่อของความรุนแรงเชิงโครงสร้างในระดับรัฐเท่านั้นแต่ยังรวมถึงความรุนแรงเชิงโครงสร้างในระดับชุมชนและครอบครัวด้วย แต่ในขณะเดียวกันผู้หญิงเหล่านี้ก็มีได้ดำรงสถานะเป็นเพียงผู้ถูกกระทำเท่านั้น หากแต่มีการต่อรอง ตอบโต้ ปรับปรน สถานภาพของตนด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การใช้กลไกของศาสนา การรวมกลุ่มเคลื่อนไหวในระดับต่างๆ กันด้วย

3. กลุ่มประชากรตัวอย่างและวิธีการเก็บข้อมูล

ผู้วิจัยได้วางแผนการดำเนินงานโดยใช้แนวคำถามเป็นเครื่องมือการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีการทดลองใช้สัมภาษณ์กับกลุ่มตัวอย่างที่แตกต่างกัน ก่อนที่จะมีการปรับแนวคำถามเพื่อให้แนวคิดเบื้องหลังของคำถามที่จะสอบถามผู้ให้ข้อมูลแต่ละกลุ่มสอดคล้องกับประสบการณ์และบริบทในการทำงานและการใช้ชีวิต โดยกำหนดกลุ่มผู้ตัวอย่างด้วยวิธีการเลือกแบบเฉพาะเจาะจงใช้วิธีการนัดหมายเพื่อทำการสัมภาษณ์ส่วนตัวในลักษณะการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มเป้าหมาย 4 กลุ่ม คือ ประธานกลุ่มเครือข่ายในแต่ละจังหวัด กลุ่มแกนนำและเครือข่ายของโครงการ กลุ่มสหสาขาวิชาชีพ กลุ่มคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด

⁶ อัมพร หมดเต็น. (2551). “ผู้หญิงมุสลิมในสถานการณ์ความรุนแรงและความหวังแห่งสันติภาพ” ใน จุตยีน. 2 (พฤศจิกายน). หน้า 114-162

และใช้วิธีการคัดเลือกแบบสุ่มกับกลุ่มเป้าหมาย 1 กลุ่ม คือผู้หญิงที่ได้รับผลกระทบจากความรุนแรง (หญิงหม้าย) เพื่อทำการสนทนากลุ่ม โดยใช้วิธีการเข้าไปเลือกพูดคุยแบบไม่เฉพาะเจาะจงในระหว่างที่มีการทำกิจกรรมของโครงการวันเฝ้า

4. ผลการศึกษา

4.1 ผู้หญิงมุสลิมและหญิงหม้ายในบริบทของสังคมมลายู

การพิจารณาผู้หญิงในบริบทของสังคมมลายูในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้เป็นสิ่งที่มีการถกเถียงในวงกว้างมาอย่างยาวนาน เนื่องมาจากการความเกี่ยวพันอย่างแนบแน่นระหว่างความเป็นชาติพันธุ์มลายูกับศาสนาอิสลาม แต่หากพิจารณาผ่านโลกทัศน์ของมุสลิมในสังคมมลายูในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้แล้วจะพบว่าการใช้คำว่า “มลายู” หรือ “น่ายู” ในภาษาถิ่น มีความหมายมากกว่าความเป็นชาติพันธุ์แต่กลับกินความไปถึงกลุ่มคนที่นับถือศาสนาอิสลามโดยทั่วไปด้วย เช่น ออแหมน่ายูบางกอก คือ คนมุสลิมในกรุงเทพฯ⁷ ดังนั้นการมุ่งมองประเด็นของผู้หญิงมุสลิมในสังคมมลายูจึงต้องพิจารณาบริบททางเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม ที่ส่งผลต่อสังคมมลายูรวมถึงพลวัตของศาสนาอิสลามด้วย

งานศึกษาของ ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ ได้กล่าวถึงบทบาทของผู้หญิงมุสลิมในสังคมมลายูว่า แม้สถานะของผู้หญิงและผู้ชายมีไม่เท่ากัน แต่ผู้หญิงมุสลิมในสังคมมลายูก็ไม่ได้ถูกจำกัดพื้นที่อยู่แต่เพียงในครัวเรือนภายใต้บทบาทของความเป็นแม่บ้านเท่านั้น แต่ยังคงมีบทบาทในเชิงเศรษฐกิจด้วยการทำการค้าในพื้นที่สาธารณะอีกด้วย ผู้หญิงเหล่านี้จึงเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการธำรงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ผ่านกลไกทางสังคมที่มีลักษณะไม่เป็นทางการหลายรูปแบบ เช่น การผูกมิตร การแต่งงาน การค้าขาย⁸ งานศึกษาของนากามูระ ชิฮาโกะ เกี่ยวกับค่านิยมทางสังคมและศาสนาของผู้หญิงมุสลิมในกรณีของแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรมในจังหวัดปัตตานี ในปี 2543-2544 ได้เชื่อมโยงให้เห็นพลวัตของบทบาทผู้หญิงมุสลิมในสังคมมลายูเชิงเศรษฐกิจพื้นที่สาธารณะที่ขยายตัวกว้างขวางขึ้นหลังจากนโยบาย

⁷ Penpuck Thongthae. “Gender Needs Assessment in Thailand’s Southernmost Provinces (Draft)”. 2010, pp.4 อ้างถึงใน สุไรณี สายบุญ. (2557). ขบวนการสตรีมุสลิมมลายู: การเปิดพื้นที่ทางสังคม. ใน สุชาติ เศรษฐมาลินี และ วิสุทธิ์ บิลลาเต๊ะ (บรรณาธิการ). *คนหนุ่มสาวมุสลิมกับโลกสมัยใหม่*. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. หน้า 747

⁸ Chavivan Prachuabmoh. (1980). *The Role of Woman in Maintaining Ethnic Identity and Boundaries: A Case of Thai-Muslims (the Malay Speaking Group) in Southern Thailand*. Ph.D. Dissertation., University of Hawaii.

ของรัฐในการส่งเสริมการพัฒนาโรงงานอุตสาหกรรมในเขตเศรษฐกิจพิเศษชายแดนภาคใต้ ตั้งแต่ปี 2530 ส่งผลให้มีผู้หญิงมุสลิมจำนวนมากจากหมู่บ้านเกษตรกรรมและประมงหลังไหล เข้ามาเป็นแรงงานในเมือง งานศึกษาของอิซาโกะชี้ให้เห็นว่าการเข้ามาเป็นแรงงานในระบบ อุตสาหกรรมก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ในการใช้ชีวิตของผู้หญิงมุสลิมในสังคมมลายู หลายประการ เช่น การสนับสนุนให้บุตรมีการศึกษาทุกคนทั้งในสายสามัญและสายศาสนา และส่งเสริมให้มีการศึกษาที่สูงขึ้น เริ่มใช้การคุมกำเนิดด้วยวิธีทางการแพทย์สมัยใหม่ นิยาม เลือกรับเลี้ยงดูด้วยตนเองมากขึ้น มีแนวโน้มที่จะแต่งกายตามสมัยนิยมมากขึ้นในหมู่บ้าน⁹

แม้ว่าผู้หญิงมุสลิมในสังคมมลายูจะมีบทบาทสำคัญในหลายด้าน หากแต่บทบาท ในการตัดสินใจที่เกี่ยวข้องกับครอบครัวนั้นนอกเหนือจากการจัดการภายในครัวเรือนและการ ค่าขายแล้วมักจะอยู่ที่ผู้ชายเป็นสำคัญ สถานะทางสังคมของผู้หญิงเหล่านี้จึงมักจะถูกให้คุณค่า ผูกโยงกับบทบาทของหญิงชายในสังคม ดังนั้นผู้หญิงจึงมักถูกมองในสถานะของการเป็นภรรยา ของสามี การเกิดขึ้นของเหตุการณ์ความไม่สงบตั้งแต่ปี 2547 ซึ่งส่งผลให้เกิดผู้หญิงที่สูญเสีย สามีเป็นจำนวนมาก สถานะของผู้หญิงเหล่านี้จึงกลายเป็น “ภรรยาที่ไม่มีสามี” หรือที่มักจะถูก เรียกในสังคมว่า “แม่หม้าย”¹⁰ คุณค่าของหญิงหม้ายในสังคมมลายูที่ให้ความสำคัญกับการ มีผู้ชายเป็นผู้นำของครัวเรือนจึงถูกมองว่าเป็นคนอ่อนแอ ไม่สามารถจัดการตัวเองได้ และมัก จะถูกทอดทิ้งดูแลจากชุมชนเป็นพิเศษ ดังเช่นคำให้สัมภาษณ์ของผู้หญิงที่สูญเสียสามีจาก เหตุการณ์ความรุนแรง ที่กล่าวว่า

“บ้านนี้ (ที่สูญเสียผู้ชายที่เป็นผู้นำ) อ่อนแอ ไม่มีผู้ชายอยู่ในบ้าน”¹¹

“ผู้หญิงมุสลิมกลัวคำว่าหม้าย กลั่นตันเขามีกฎหมายบังคับ ศาสนาอิสลามให้ดูแล ผู้หญิง ที่กลั่นตันไม่สามารถจดทะเบียนคนที่สองได้ ส่วนมากคนที่โน่นมาจดที่ไทย ผู้หญิงมุสลิม เราที่นี่ เราไม่มีศักดิ์ศรี เรากลัวคำพูดว่าเราไม่มีศักยภาพ กลัวคำว่าหม้าย เพราะมันหมายถึง ไม่มีศักยภาพ”¹²

⁹ นากามูระ อิซาโกะ และคณะ. (2544). *ค่านิยมทางสังคม-ศาสนาของสตรีมุสลิมในภาคใต้ของไทย: กรณีศึกษา คนงานในโรงงานอุตสาหกรรมจังหวัดปัตตานี*. ปัตตานี: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี.

¹⁰ ดังเช่นตัวอย่างการเรียกหมู่บ้านที่ถูกจัดสรรให้เป็นที่อยู่ของผู้หญิงที่ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ความไม่ สงบตามพระราชเสาวนีย์ของสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ โดยทั่วไปอย่างไม่เป็นทางการว่า หมู่บ้านแม่หม้าย

¹¹ สัมภาษณ์ ก๊ะเราะ (นามสมมติ) ผู้หญิงที่ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ความรุนแรง จังหวัดนราธิวาส, 22 พ.ย. 2557

¹² สัมภาษณ์ ก๊ะละ (นามสมมติ) แกนนำเครือข่ายผู้หญิงที่ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ความรุนแรง จังหวัด ยะลา, 27 ต.ค. 2557

มุมมองของชุมชนที่มีต่อหญิงหม้ายจึงกลายเป็นความรุนแรงอีกรูปแบบที่ซ้อนทับกับความรุนแรงทางกายภาพที่เกิดขึ้นกับสามีที่เสียชีวิต (หรือในบางกรณีก็รวมถึงตัวผู้หญิงเองที่ได้รับบาดเจ็บในเหตุการณ์ด้วย) นั่นคือความรุนแรงเชิงวัฒนธรรมที่นำไปสู่การลดทอนคุณค่าของผู้หญิงผ่านความเป็นหม้ายผู้ขาดความสมบูรณ์ทางสังคมในระดับครอบครัว ความรุนแรงเชิงวัฒนธรรมดังกล่าวถูกกระทำผ่านปฏิบัติการทางสังคมในหลากหลายรูปแบบดังจะกล่าวถึงต่อไป

4.2 หญิงหม้ายกับความรุนแรงเชิงวัฒนธรรมภายในชุมชน

ความรู้สึกของผู้หญิงมุสลิมที่สูญเสียสามีในสังคมมลายู โดยเฉพาะผู้หญิงที่ไม่มีรายได้หลักหรือทำงานอยู่กับบ้านเป็นส่วนใหญ่จึงรู้สึกไม่มั่นคงในการเป็นอยู่ และมีความกังวลต่อการถูกเรียกขานว่า “แม่หม้าย” เป็นอย่างมาก หลายคนเชื่อว่านี่คือสาเหตุที่ทำให้ผู้ชายทั่วไปเข้ามายุ่งเกี่ยวของแฉะได้ง่าย กล่าวคือหากผู้หญิงคนใดไม่มีสามีหรือบ้านใดไม่มีพ่อหรือสามีและ/หรือผู้ชายเป็นหัวหน้าครอบครัว มีเพียงสมาชิกที่เป็นผู้หญิง ครอบครัวนั้นๆ จึงถูกนับว่าไม่มีผู้ที่คอยปกป้อง ดูแล และอาจก่อให้เกิดความไม่ปลอดภัยต่อผู้หญิงและเด็ก เช่นการล่วงละเมิดหรือความรุนแรงในรูปแบบต่างๆ ได้ แม้ว่าชุมชนเองจะพยายามสอดส่องดูแลหญิงหม้ายและครอบครัวอยู่สม่ำเสมอ แต่ก็มิได้เป็นไปเพื่อปกป้องคุ้มครองหรือให้ความช่วยเหลือแก่ผู้หญิงเหล่านั้น กลับเป็นการสอดส่องเพื่อคอยป้องกันไม่ให้เกิดความวุ่นวายในชุมชน โดยเฉพาะกรณีการขู่สาวหรือล่วงละเมิดทางเพศ จากการสัมภาษณ์กลุ่มผู้หญิงที่สูญเสียสามีพบว่าหลายคนต้องเผชิญกับปัญหาการถูกล่วงละเมิดทั้งทางกายและวาจา เช่น การพูดเกี้ยวพาราสี การจับเนื้อต้องตัว ดังเช่นที่เก๊ะเซาะ (นามสมมติ) ได้กล่าวถึงว่า

“เหมือนกับว่าแม่หม้ายคนนี้นั้นง่าย ชอบเข้ามาแฉะอั้ง หมาหยอกไก่เล่น ถ้าเล่นด้วยก็อย่างนั้น ถ้าไม่เล่นด้วยก็เฉย ผู้ชายเห็นผู้หญิงเป็นของเล่น เราไม่ชอบ ไม่อยากเจอ”¹³

การต้องเผชิญกับความรุนแรงทั้งทางกายภาพ เช่น จากผู้ชายในหมู่บ้าน รวมถึงความรุนแรงเชิงวัฒนธรรมจากการถูกสอดส่องของชุมชน ทำให้หญิงหม้ายเหล่านี้จำเป็นต้องสร้างกลไกต่อรองกับสังคมขึ้นมาใหม่ วิธีการหนึ่งที่หญิงหม้ายมักจะใช้เพื่อเพิ่มพื้นที่ทางสังคมให้แก่ตัวเองก็คือ การแต่งงานใหม่ ผู้ประสานงานโครงการวานิดาที่เข้าไปพูดคุยกับกลุ่มหญิงหม้ายได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการแต่งงานใหม่ของหญิงหม้ายว่า

¹³ สัมภาษณ์ เก๊ะเซาะ (นามสมมติ) ผู้หญิงที่ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ความรุนแรงและอาชญากรรมโครงการวานิดา, 24 พ.ย. 2557

“ก็ถาม (กลุ่มผู้หญิงหม้าย) ว่าทำไมทน (ต่อการแต่งงานเป็นภรรยาคนที่สองหรือมากกว่า คำตอบคือ) ไม่อยากเป็นหม้าย อยู่ลำบาก มีคนเข้ามาหา ไม่มีใครดูแลคุ้มครอง ... ยิ่งผู้หญิงที่ได้รับผลกระทบ รู้จักทหารตำรวจเขากลายเป็นกิ๊กให้คนอื่น”¹⁴

คำตอบของผู้หญิงเหล่านี้สะท้อนให้เห็นทรงคนว่าคุณค่าของการใช้ชีวิตของผู้หญิงมุสลิมในสังคมมลายูผูกอยู่กับการบอบาของผู้ชาย การแต่งงานใหม่จึงเป็นการคืนคุณค่าของความเป็นผู้หญิงของตนให้สมบูรณ์อีกครั้งด้วยการมีผู้ชายคอยชี้นำการใช้ชีวิตและเป็นผู้ปกป้องดูแลผู้หญิง การแต่งงานใหม่ของหญิงหม้ายจึงเป็นกลไกรูปแบบหนึ่งเพื่อรักษาปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างตนเองและชุมชนผ่านผู้ชาย เนื่องจากในสังคมมลายูพื้นที่ของผู้ชายนั้นเกี่ยวพันกับสถาบันหรือโครงสร้างสังคมนอกบ้าน ในขณะที่ผู้หญิงส่วนมากคือพื้นที่ในบ้าน เช่น จัดการงานในบ้าน จัดการทรัพย์สินที่ได้มาเพื่อจัดสรรให้กับสมาชิกในครอบครัว ตลอดจนดูแลความเป็นอยู่ของคนในบ้าน แม้ผู้หญิงมุสลิมในสังคมมลายูจะเกี่ยวข้องกับพื้นที่นอกบ้าน เช่น ตลาดร้านค้า แต่ก็เป็นพื้นที่นอกบ้านที่มีลักษณะไม่เป็นทางการมากกว่า การเป็นหญิงหม้ายทำให้ตนเองต้องเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนในรูปแบบที่เป็นทางการและกับสถาบันต่างๆ มากขึ้น เช่น สถาบันศาสนา, การเมืองท้องถิ่น จึงทำให้ผู้หญิงเหล่านี้ประสบความยากลำบากในการจัดการกับความสัมพันธ์ในลักษณะดังกล่าว การแต่งงานใหม่จึงเป็นช่องทางให้ผู้หญิงเลือกเอาผู้ที่คุ้นชินกว่า ในที่นี้คือผู้ชาย มาปฏิบัติแทนผ่านการเป็นคู่แต่งงานใหม่ โดยเชื่อว่าบุคคลเหล่านี้จะสามารถช่วยเหลือและดูแลตนเองในงานหรือในพื้นที่ที่ไม่มีความเคยชินนั้นๆ ได้ ตลอดจนตนเองสามารถดำรงความเป็นผู้หญิงที่สมบูรณ์ได้อีกครั้ง

เมื่อพิจารณาความรุนแรงเชิงวัฒนธรรมต่อให้คุณค่าของ “หญิงหม้าย” ที่ปรากฏในสังคมไทย เปรียบเทียบกับ การเป็น “หญิงหม้าย” ในสังคมมลายู พบว่าสังคมมลายูไม่ได้ให้ความสำคัญต่อประเด็นของ “ความเป็นหญิงบริสุทธิ์” หรือ “หญิงที่ไม่เคยผ่านการแต่งงาน” มากเท่ากับสังคมไทย สังคมมลายูจะให้ความสำคัญมากกว่ากับการแต่งงานกับหญิงหม้ายอย่างถูกต้องตามหลักการศาสนาซึ่งเป็นการรับรองสิทธิในการมีความสัมพันธ์ฉันสามีภรรยาและการเป็นครอบครัวได้อย่างถูกต้องตามประเพณี การที่ประเด็นความบริสุทธิ์ของผู้หญิงมีความสำคัญไม่มากเท่ากับความชอบธรรมในการเป็นสามีภรรยาตามหลักการศาสนานั้นมักจะถูกอธิบายผ่านกรณีของการแต่งงานครั้งแรกระหว่างศาสนทูตมุฮัมมัดกับท่านหญิงคอดียะฮะซึ่งเป็นหม้ายและดำรงความสัมพันธ์ทางครอบครัวเรื่อยมาจนกระทั่งคอดียะฮะซึ่งเสียชีวิต¹⁵

¹⁴ สัมภาษณ์ ผู้ประสานงานโครงการวานิดา จังหวัดปัตตานี, 25 ต.ค. 2557

¹⁵ สัมภาษณ์ นักการศาสนา และ กิษนะ (นามสมมติ) แกนนำกลุ่มผู้หญิงที่ได้รับผลกระทบ, 21 พ.ย. 2557

อีกประการหนึ่งมักมีการตีความทางศาสนาเรื่องการแต่งงานกับหญิงหม้ายว่าเป็นการให้ความช่วยเหลือแก่หญิงหม้าย ซึ่งต้องประสบกับความยากลำบากในการใช้ชีวิต¹⁶ รวมถึงกรณีการแต่งงานของมุฮัมมัดกับผู้หญิงหม้ายที่สามีเสียชีวิตในการรบด้วย

อย่างไรก็ตามการแต่งงานใหม่ของหญิงหม้ายหลายคนกลับนำพาปัญหาความรุนแรงในรูปแบบต่างๆมาสู่ตนเองอีกครั้งหนึ่ง ปัญหาความรุนแรงแบบแรกที่พบคือความรุนแรงเชิงกายภาพ เช่น การที่สามีใหม่ตบตี ทำร้าย ชูแฉกแทงกับผู้หญิง (ซึ่งเป็นการข่มขู่ที่ทำให้ผู้หญิงเกิดความกลัวที่จะต้องเป็นหม้ายอีกครั้ง) รวมถึงความหวาดกลัวของหญิงหม้ายที่แต่งงานใหม่่ว่าสามีใหม่จะไปลวงละเมิดทางเพศลูกสาวของตนเอง ดังเช่นข้อมูลของเจ้าหน้าที่ส่วนเครือข่ายสหสาขาวิชาชีพ นักสังคมสงเคราะห์คนหนึ่งที่กำลังกล่าวถึงปัญหาความรุนแรงเชิงกายภาพในครอบครัวของหญิงหม้ายที่แต่งงานใหม่หลายคน ซึ่งเจ้าหน้าที่ไม่สามารถเข้าไปช่วยเหลือได้เนื่องจากชุมชนไม่ให้ความร่วมมือเพราะมองความรุนแรงดังกล่าวเป็นเรื่องปกติของการใช้ชีวิตคู่และเป็นเรื่องส่วนตัว ส่วนผู้เสียหายก็มักจะไม่ถือเอาความยากแค้นกรณีที่เกี่ยวข้องกับการฟ้องหย่าเมื่อสามีไปมีภรรยาอีกคน¹⁷ ดังเช่นคำบอกเล่าของเจ้าหน้าที่ผู้พิจารณาไกล่เกลี่ยข้อพิพาทสำนักงานคณะกรรมการอิสลามจังหวัดนราธิวาสว่า

“เรื่องนอกใจก็มี ก็สมมุติว่าเขาตี ฝ่ายหญิงก็บอกจะไปฟ้อง ผู้ชายก็บอกจะหย่า ผู้หญิงก็ไม่ยอม บางคนผู้หญิงยอมให้โดนตบตีเพราะเขาไม่ยอมหย่า คือเขารัก เขายอม ถึงแม้มีคนอื่น เขาจะบอกสามีฉัน ถึงเขาจะเลิกก็สามีฉัน บางส่วนก็สงสารลูก ยอมให้สามีมีเมียอื่น ไม่ยอมหย่าก็มี มีมาฟ้องเรื่องค่าเลี้ยงดูลูก เขาไม่ได้ฟ้องให้ตัวเอง เขาไม่ยอมหย่า”¹⁸

นอกจากนี้ยังพบว่าหลายกรณีการใช้ความรุนแรงทางกายภาพของสามีใหม่กับหญิงหม้ายที่เป็นภรรยาเกี่ยวข้องกับการใช้ยาเสพติด ตั้งแต่ เหล้า ใบกระท่อม ไปจนถึงสารเสพติดร้ายแรงอื่นๆ โดยเฉพาะกรณีที่สามีทำร้ายร่างกายภรรยาเมื่อไม่ยอมให้เงินเพื่อซื้อยาเสพติด¹⁹

¹⁶ จากหะดิษรายงานโดย อัลบุคอรี เลขที่ 5353 และมุสลิม เลขที่ 2982 กล่าวว่าท่านบิฮัมมัดกล่าวว่า “ผู้ที่ช่วยเหลือหญิงหม้ายและผู้อุปการะ เหมือนกับผู้ที่ได้ทำการสู้รบในหนทางของอัลลอฮ์ หรือผู้ที่ได้ขึ้นละหมาดในเวลากลางคืนและถือศีลอดในเวลากลางวัน”

¹⁷ สัมภาษณ์ เจ้าหน้าที่ส่วนเครือข่ายสหสาขาวิชาชีพ นักสังคมสงเคราะห์ จังหวัดนราธิวาส, 24 พ.ย. 2557

¹⁸ สัมภาษณ์ เจ้าหน้าที่ผู้พิจารณาไกล่เกลี่ยข้อพิพาท สำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดนราธิวาส 21 พ.ย.57

¹⁹ สัมภาษณ์ กะนี (นามสมมติ) แกนนำเครือข่ายผู้หญิงของโครงการ จังหวัดนราธิวาส, 24 พ.ย. 2557

ปัญหาความรุนแรงอีกรูปแบบที่เกิดขึ้นกับหญิงหม้ายที่แต่งงานใหม่คือความรุนแรงเชิงวัฒนธรรมที่เกิดจากการให้คุณค่าของการเป็นภรรยาไม่เท่ากันระหว่างภรรยาคนที่หนึ่งกับภรรยาคนต่อมา ในฐานะของ เมียหลวง-เมียน้อย แม้ว่าหลักการทางศาสนาอิสลามจะอนุญาตให้ผู้ชายสามารถมีภรรยาได้สี่คนในเวลาเดียวกัน²⁰ แต่ก็มีเงื่อนไขกำหนดไว้ว่าจะกระทำได้เมื่อผู้ชายมีความพร้อม คือ การให้ความเท่าเทียมกับภรรยาทุกคนทั้งในเรื่องของเวลาที่ใช้ชีวิตด้วยกัน การเอาใจใส่ เงินทองทรัพย์สิน และการดูแลเลี้ยงดู ตามการตีความหลักฐานตัวบทจากคัมภีร์อัลกุรอานและหลักฐานตัวบทชั้นรองอื่นๆ²¹ กระนั้นก็ตาม การยอมรับในสังคมรวมทั้งการให้คุณค่าของผู้หญิงที่แต่งงานในฐานะภรรยาคนที่สอง หรือคนที่สาม และ/หรือคนที่สี่ ยังคงถูกนับว่าเป็นภรรยาน้อย ศักดิ์และสิทธิไม่ได้มีเท่าเทียมกันจริง จากข้อมูลที่สัมภาษณ์ผู้หญิงที่เข้าร่วมโครงการฯ รวมทั้งเจ้าหน้าที่โครงการวานีตา และแกนนำเครือข่ายของผู้หญิงในโครงการให้ภาพว่าผู้ชายบางคนเมื่ออยู่กินกับผู้หญิงที่เป็นแม่หม้ายผ่านการนิเคห์ (การแต่งงานตามหลักการศาสนา) โดยภรรยาคนที่หนึ่งไม่รับรู้ ทำให้เกิดผลกระทบซ้ำซ้อนที่ตามมากับผู้หญิงที่เป็นภรรยาคนที่สอง เช่น ถูกทอดทิ้ง ไม่ได้รับการดูแลแบ่งเบาภาระค่าใช้จ่ายและเลี้ยงดูบุตรสามีจะรับหย่าร้างภรรยาคนที่สองทันทีที่ภรรยาคนที่หนึ่งรับรู้ เพราะเกรงจะเกิดปัญหาที่ต้องรับผิดชอบ รวมทั้งค่าใช้จ่าย เนื่องจากไม่สามารถปกปิดความลับกับภรรยาคนแรกได้อีก ดังเช่นคำบอกเล่าของแกนนำกลุ่มผู้หญิงระดับอำเภอในจังหวัดนราธิวาสว่า

²⁰ กรณีการมีภรรยามากกว่าหนึ่งหรือมีภรรยาได้สี่คนในสังคมมุสลิม มีการอธิบายบัญญัติข้อนี้แตกต่างกันออกไป ในการตีความศาสนบัญญัติประเด็นดังกล่าวโดยนักการศาสนากระแสหลักยอมรับให้ถือปฏิบัติได้โดยที่รัฐหรือชุมชนต้องจัดโครงสร้างทางสังคมไว้รองรับ เช่นกฎหมายและสวัสดิการรองรับรูปแบบการแต่งงาน การจัดการครอบครัวและมรดก ในขณะที่พื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ใช้ศาสนาอิสลามในเรื่องกฎหมายครอบครัวและมรดก กลุ่มตัวแทนนักการศาสนาในฐานะดาโต๊ะยุติธรรมและคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดยอมรับเงื่อนไขดังกล่าวนี้โดยหลักการและดำเนินกิจกรรมในบทบาทกลไกองค์กร ทั้งเห็นว่าเป็นพื้นที่เชิงสิทธิที่จะเลือกเป็นภรรยาคนที่สอง สาม และสี่ของผู้หญิงอีกด้วย ในขณะที่การตีความโดยนักการศาสนากระแสรองรวมทั้งนักเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิผู้หญิงที่ทำงานประเด็นศาสนามองว่า การมีภรรยามากกว่าหนึ่งคนถึงสี่คนในยุคของศาสดาดำรงอยู่ภายใต้บริบททางสังคมและเหตุผลที่ต่างกัน ครอบครัวและผู้หญิงที่มีชีวิตการแต่งงานในลักษณะนี้ถือว่าเป็นผู้ที่ถูกละเมิดสิทธิ เนื่องจากหาความเป็นธรรมไม่ได้ ทั้งยังก่อให้เกิดปัญหาตามมา เช่น การไม่ได้รับการเอาใจใส่และถูกทอดทิ้งให้รับผิดชอบภาระการเลี้ยงดูบุตรเพียงลำพัง (สนทนากลุ่มนักวิชาการศาสนาหญิง จ.ปัตตานี 23 พ.ย. 57 และดูการอธิบายประเด็นการมีภรรยามากกว่าหนึ่ง (Polygamy) ใน Nina Nurmila, *Women Islam and Everyday Life: Renegotiating Polygamy in Indonesia*, 2009.

²¹ เช่น หะดิษ ซึ่งเป็นหนังสือบันทึกรวบรวมวัตรปฏิบัติ คำพูด ทำทีในการยอมรับหรือปฏิเสธสิ่งต่างๆ ของมุฮัมมัดผู้เป็นศาสนทูตที่เผยแพร่พระวจนะของพระเจ้า (หรือที่มักเรียกกันว่าเป็นศาสดา) ที่มักจะถูกนำมาใช้เป็นหลักฐานชั้นรองในการอธิบายศาสนบัญญัติต่างๆ ของอิสลาม

“เมียหลวงรู้ก็จะเลิก เพราะผู้หญิงที่ได้รับผลกระทบจะเป็นผู้หญิงที่ไม่ค่อยมีค่าเท่าไร เพราะสามีถ้าเมียหลวงรู้เขาจะเลิกเลย เป็นแบบนี้จริง”²²

ในบางกรณีพบว่า “หญิงหม้าย” บางคนเป็นภรรยาคนที่สองโดยที่ภรรยาคนแรกทั้งรับรู้และไม่รู้ เช่น กรณีของผู้หญิงคนหนึ่งเป็นแกนนำเครือข่ายของผู้หญิงในโครงการ ระดับอำเภอ บอกเล่าประสบการณ์ของตนเองว่าถูกสามีคนแรกทุบตีแล้วฟ้องหย่า หลังจากนั้นแต่งงานกับสามีคนที่สองซึ่งเป็นผู้เสียชีวิตจากสถานการณ์ความไม่สงบในจังหวัดชายแดนภาคใต้ จากนั้นไม่นานเธอได้รู้จักกับผู้ชายคนใหม่ซึ่งมีภรรยา แล้วซึ่งต่อมาคือสามีคนที่สาม เนื่องด้วยเธอเรียนวิชาความรู้ทางศาสนาจึงเห็นว่า หากจะแต่งงานกับผู้ชายคนใหม่ ผู้ชายคนนี้ควรบอกภรรยาคนแรกให้รับทราบ ในกรณีนี้เธอเลือกไปพบปะและพูดคุยกับภรรยาคนแรกด้วยตนเอง พบว่าผู้หญิงที่เป็นภรรยาคนแรกยินยอมให้เธออยู่กินกับสามีโดยผ่านการนิทรา (การแต่งงานตามหลักการศาสนา) เธอให้รายละเอียดว่าในตอนแรกเมื่อได้คุยกับภรรยาคนที่หนึ่ง เธอเองคิดเปลี่ยนใจเพราะสงสารผู้หญิงด้วยกัน หลังจากนั้นหนึ่งสัปดาห์ผู้หญิงที่เป็นภรรยาคนแรกติดต่อเธอกลับและถามเหตุผลที่ไม่ยอมรับข้อเสนอให้แต่งงานกับสามี โดยให้ข้อมูลว่าผู้ชายเกิดภาวะเครียด กินไม่ได้นอนไม่หลับ มีอาการซึมเศร้า

“บอกว่าเธอ (สามี) กลับไปอยู่กับเมียเธอ (ภรรยาคนแรก) ให้อีจ๋า ฉันทนะไปคุยแล้วไม่เคยเจอนะผู้หญิงอย่างเมียเธอดีมากเลย ถ้าเมียเธอเป็นฉันทนะ มีผู้หญิงมาบอกจะแต่งงานไม่เหลือ แต่ว่าเมียเธอร้องไห้กอดฉันทนะ จนเราคิดว่าทำอะไรลงไป ผู้หญิงด้วยกัน ก็เลยเลิกกัน เลิกกันได้ประมาณอาทิตย์ สองอาทิตย์ แกลยไม่ได้ จนเมียแกลโทรมา บอกสงสารแกล จะแต่งงานไหมใช้หรือ แล้วทำไมถึงเลิก ผัวแกลไม่เป็นอันกินอันนอน ไม่คุยกับแกล ไม่นอนกับแกล เหมือนคนบ้าสูบแต่บุหรี่ แกลก็ให้แล้ว (อนุญาต-รับรู้) ไม่ใช้หรือ”²³

ในบางกรณีปัญหาความรุนแรงเชิงวัฒนธรรมที่ทำให้คุณค่าไม่เท่าเทียมระหว่างภรรยาคนแรกกับภรรยาคนต่อมา (เมียหลวง-เมียน้อย) ยังถูกนำไปเป็นเครื่องมือสร้างความชอบธรรมในเรื่องของการจัดการผลประโยชน์ที่ผู้หญิงหม้ายได้รับในกรณีของการเป็นผู้สูญเสียหรือได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ความไม่สงบโดยสามีใหม่ด้วย การตัดสินใจแต่งงานกับผู้หม้ายของผู้ชายบางคนจึงไม่ใช่มิติทางด้านจิตใจอารมณ์ความรักใคร่เท่านั้นแต่ยังเกี่ยวข้องกับมิติทาง

²² สัมภาษณ์ ก๊ะเยาะ (นามสมมติ) แกนนำเครือข่ายผู้หญิงของโครงการ ระดับอำเภอ จังหวัดนราธิวาส, 24 พ.ย. 2557

²³ แหล่งเดิม

เศรษฐกิจอีกด้วย และในบางกรณีก็นำไปสู่ปัญหาการใช้ความรุนแรงทางกายภาพในท้ายที่สุด ดังเช่นคำบอกเล่าของก๊ะลา (นามสมมติ) ซึ่งเป็นผู้หญิงที่ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ความไม่สงบที่ได้รับเงินเยียวยาช่วยเหลือโดยรัฐเกี่ยวกับกรณีของตนเอง และกรณีของผู้หญิงหม้ายคนอื่นที่ถูกสามีใหม่นำเอาเงินที่ตนได้รับไปใช้

“ถ้าพูดถึงเรื่องความรับผิดชอบผู้เมียหลวงไม่ได้ คือว่าเหมือนกับว่าเขา (สามีใหม่) รู้ว่าลูกจ้างเยียวยาที่สามีเสียนี้เงินมันเยอะ มาเกาะเรากิน เอาดั่งค์ของเราไปให้เมียมัน...บางคนพอเข้าไปอยู่ในจุดนั้นแล้ว ไม่มี (สามี) ดึกว่าถ้าเป็นแบบนี้ อยู่กันสักพักก็หย่ากัน เหมือนกับว่าได้รับความรุนแรงทุกที...ไม่มีแค่ลำบากใจอยู่ไม่มีความสุข ... (นี่สามีใหม่) ดั่งค์ก็ไม่ให้ (เรา) เพราะคิดว่ามีเงินเยอะแล้ว เขาก็บอกดั่งค์ เยอะแล้ว ลูกเธอก็ไม่ใช่ลูกฉันซะหน่อย ฉันมีลูกฉันอยู่แล้ว ลูกเธอถึงแม้กำพร้าก็มีดั่งค์ทุกเดือนนะ ของพัฒนาสังคม ของเขตอีก แล้วรัฐบาลส่งเสียจนจบปริญญาตรี เขาคิดว่าเราเป็นแค่ผู้หญิงแค่นั้นแหละ”²⁴

จากกรณีปัญหาความรุนแรงเชิงวัฒนธรรมที่มีต่อการให้คุณค่าของความเป็นหญิงผ่านบทบาทหน้าที่ที่สัมพันธ์กับผู้ชาย ทำให้หญิงหม้ายตกอยู่ในสถานะของผู้ที่ไม่สมบูรณ์และต้องการการพึ่งพิงจากผู้ชาย จนนำไปสู่การใช้กลไกของการแต่งงานใหม่อีกครั้งเพื่อเพิ่มคุณค่าของตนเองในสังคม แต่หญิงหม้ายจำนวนมากก็ยังต้องเผชิญกับความรุนแรงในรูปแบบอื่นทั้งความรุนแรงทางกายภาพ เช่น การทุบตีทำร้าย การข่มขู่ การใช้สารเสพติดของสามี หรือความรุนแรงเชิงวัฒนธรรมรูปแบบอื่น เช่น การให้คุณค่าต่อการเป็นภรรยาคนที่หนึ่งและภรรยาคนต่อมาไม่เท่ากัน ท้ายที่สุดก็นำมาซึ่งปัญหาภายในของครอบครัวและนำไปสู่การหย่าร้าง

ในกรณีของสังคมมลายูในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้เน้นการแต่งงานและการหย่าร้างมีความแตกต่างกับพื้นที่อื่นๆในประเทศไทย เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีการบังคับใช้กฎหมายอิสลามว่าด้วยครอบครัวและมรดก²⁵ ซึ่งรัฐบัญญัติขึ้นเพื่อรับรองสิทธิในการแต่งงานตามหลักการทางศาสนาที่อนุญาตให้มีภรรยาได้ 4 คน รวมถึงการจัดการมรดกสำหรับสมาชิกในครอบครัวอย่างเท่าเทียม การดำเนินการแต่งงานหรือการหย่าร้างที่มีผลทางกฎหมายจึงจำเป็นต้องกระทำผ่านคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดซึ่งมีหน้าที่หลักในการรับเรื่องราวร้องทุกข์ที่เกี่ยวข้องกับครอบครัวและมรดกให้กับครอบครัวของผู้นับถือศาสนาอิสลาม เช่น การฟ้องหย่า การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทตลอดจนการใช้ความรุนแรงทุกรูปแบบในครอบครัว และการจัดแบ่งมรดก อย่างไรก็ตาม

²⁴ สัมภาษณ์ ก๊ะลา (นามสมมติ) ผู้หญิงที่ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ความไม่สงบ จังหวัดนราธิวาส,

ก็ตามพบว่าการฟ้องหย่าและการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทที่หญิงหม้ายที่ยื่นต่อคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดมักเกิดปัญหาหลายประการเนื่องจากถูกจำกัดด้วยข้ออ้างเรื่องเงื่อนไขและกฎเกณฑ์ต่างๆ เช่น ผู้หญิงไม่สามารถยื่นฟ้องและระบุเหตุผลฟ้องหย่าได้ด้วยสิ่งที่ประสบกับตนเอง ผู้หญิงจำเป็นต้องหาพยานแวดล้อมประกอบกับหลักฐานที่ชัดเจน และพยานเชิงประจักษ์ โดยที่ ผู้นำศาสนาในระดับชุมชนและคณะกรรมการอิสลามบางแห่งเห็นว่าผู้หญิงแยกแยะไม่ออกว่าสิ่งใดคือความรุนแรงและสิ่งใดคือปัญหาในการจัดการความรู้สึกของผู้หญิงเอง โดยกล่าวว่าเป็นเพราะผู้หญิงไม่มีความรู้ทางศาสนาที่จะเอามาเป็นข้อโต้แย้ง²⁶ ทั้งนี้ ในความคิดเห็นของผู้หญิงยังรู้สึกว่าการที่ควรมีความรู้ศาสนาที่ดีที่สุดคือผู้ชาย ดังนั้น อำนาจในการตัดสินใจและวินิจฉัยข้อพิพาทต่างๆ จึงยังอยู่ที่การจัดการอำนาจของผู้ชาย อย่างไรก็ตามปัญหาที่กล่าวถึงข้างต้นนี้ไม่อาจมองเฉพาะจากมิติของความรุนแรงเชิงวัฒนธรรมในสังคมมลายูที่เน้นบทบาทนาของชายเพียงอย่างเดียว แต่จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องพิจารณาประเด็นดังกล่าวในมิติของความรุนแรงเชิงโครงสร้างด้วยเพราะคณะกรรมการกลางอิสลามประจำจังหวัดเป็นหน่วยงานที่สัมพันธ์กับโครงสร้างการบริหารองค์กรอิสลามของรัฐตามพระราชบัญญัติการบริหารองค์กรอิสลามที่ได้ประกาศใช้ในปี 2540²⁷

²⁵ การใช้กฎหมายอิสลามว่าด้วยครอบครัวและมรดกในประเทศไทยสัมพันธ์กับการเมืองการปกครองของไทย ซึ่งมีใช้ก่อนยุคการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 เนื่องจากเจ้าเมืองและประชาชนเกือบทั้งหมดในพื้นที่ที่ถูกนับว่าเป็นหัวเมืองประเทศราชนับถือศาสนาอิสลาม การตัดสินใจคดีความจึงอยู่ในอำนาจของเจ้าเมือง กระทั่งมีการประกาศใช้กฎหมายฉบับนี้สำหรับการปกครองบริเวณ 7 หัวเมือง ร.ศ.120 (10 ธันวาคม พ.ศ.2444) มีกฎหมายกำหนดรูปแบบการใช้กฎหมายอิสลามในคดีแพ่งที่เกี่ยวกับครอบครัวและมรดกกรณีที่ตั้งใจหย่าและจำเลยหรือจำเลยนับถือศาสนาอิสลาม กำหนดตำแหน่งดาโต๊ะยุติธรรมให้เป็นผู้พิพากษา โดยขยายขอบเขตการใช้กฎหมายรวมถึงจังหวัดสตูล กฎหมายอิสลามว่าด้วยครอบครัวและมรดกได้รับการแก้ไข ปรับปรุง พัฒนา และเพิ่มเติมเนื้อหาผ่านการร่างกฎหมายหลายครั้ง กฎหมายฉบับนี้บังคับใช้ใน 5 จังหวัดภาคใต้ตอนล่างซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีประชากรมุสลิมหนาแน่น ได้แก่จังหวัดสงขลา สตูล ปัตตานี ยะลา และนราธิวาส (คู่มือหลักกฎหมายอิสลามว่าด้วยครอบครัวและมรดก (ฉบับศาลยุติธรรม), 2554).

²⁶ สัมภาษณ์ ก๊ะเยาะ (นามสมมติ) แกนนำเครือข่ายผู้หญิงของโครงการ ระดับอำเภอ จังหวัดนราธิวาส, 24 พ.ย. 2557

²⁷ พระราชบัญญัติการบริหารองค์กรอิสลาม พ.ศ. 2540 ถูกประกาศใช้แทน พระราชบัญญัติมัสยิดอิสลาม พ.ศ. 2490, พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยการศาสนอุปถัมภ์ฝ่ายอิสลาม พ.ศ. 2488 และ พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยการศาสนอุปถัมภ์ฝ่ายอิสลาม (เพิ่มเติม) พ.ศ. 2492 ซึ่งเกี่ยวข้องกับระเบียบว่าด้วยการบริหารงานมัสยิด การแต่งตั้งจุฬาราชมนตรีเพื่อเป็นผู้นำกิจการศาสนาอิสลามในประเทศไทย การจัดตั้งคณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด และคณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิด เพื่อบริหารงานกิจการศาสนาอิสลามในระดับส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และท้องถิ่น (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้จากสำนักงานคณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย. พระราชบัญญัติการบริหารองค์กรอิสลาม พ.ศ. 2540. เข้าถึงได้จาก www.cicot.or.th/2011/main/content.php?page=news&category=11&id=12

(1 กรกฎาคม 2558)

4.3 หญิงหม้ายกับความรุนแรงเชิงโครงสร้างผ่านกลไกเชิงระบบของรัฐ

ดังที่ได้กล่าวถึงก่อนหน้านี้ว่าการประสบกับความรุนแรงเชิงวัฒนธรรมของหญิงหม้ายที่เป็นผู้สูญเสียสามีจากเหตุการณ์ความไม่สงบทำให้หญิงหม้ายต้องอาศัยกลไกการแต่งงานใหม่เข้ามาเพื่อเพิ่มคุณค่าให้ตนเอง แต่ในท้ายที่สุดการแต่งงานดังกล่าวก็ไม่อาจแก้ไขวิกฤตเชิงคุณค่าของตนเองและยังนำมาซึ่งความรุนแรงในรูปแบบอื่นอีกด้วย เช่น การทำร้าย การใช้ยาเสพติด ในที่สุดหญิงหม้ายจึงอาศัยกลไกทางศาสนาที่สัมพันธ์กับโครงสร้างเชิงระบบของรัฐเพื่อเข้าจัดการปัญหาความรุนแรงดังกล่าวผ่านการฟ้องหย่า หรือการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท ครอบครัวและมรดก โดยมีอิหม่ามหรือผู้นำศาสนาและคณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิด (ซึ่งมีหน้าที่จัดอบรมก่อนสมรสตามหลักการศาสนา (นิกะห์) และดำเนินการออกหนังสือรับรองการสมรส²⁸ การหย่า ตลอดจนหน้าที่ในการประนีประนอมข้อพิพาทเบื้องต้นภายในชุมชน) เป็นผู้ดำเนินการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภายในครอบครัวตามหลักการทางศาสนา โดยอาศัยโครงสร้างอำนาจ และบทบาทที่ระบุในพระราชบัญญัติการบริหารองค์กรศาสนาอิสลาม พ.ศ. 2540 หมวด 5 มาตรา 35 กรณีที่ข้อพิพาทเกินจากความสามารถในการไกล่เกลี่ย ผู้นำศาสนาในชุมชนจำเป็นต้องอำนวยความสะดวกและประสานงานระหว่างคู่กรณีกับสำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดให้ดำเนินการตามกฎหมายที่คุ้มครอง ในกรณีที่เป็นการคดีความตะเะยยุติธรรมมีอำนาจในการบังคับใช้ในศาลจังหวัดชายแดนภาคใต้

แม้ว่ากลไกดังกล่าวจะช่วยในการคุ้มครองสิทธิให้กับผู้หญิง เช่น การออกหนังสือรับรองก่อนสมรส ซึ่งมีข้อตกลงระหว่างคู่สมรสในบันทึกการสมรส และถือเป็นหลักฐานประเภทหนึ่งอันมีผลในทางกฎหมาย แต่กลไกนี้เองก็มีข้อจำกัดหลายประการที่สัมพันธ์กับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมในท้องถิ่นที่ให้อำนาจในการตัดสินใจและวินิจฉัยข้อพิพาทต่างๆ แก่ผู้ชาย เช่น เมื่อเกิดปัญหาการใช้ความรุนแรงในครอบครัว กลไกเชิงโครงสร้างนี้มีลักษณะการทำงานแบบตั้งรับ การเข้าถึงสิทธิคุ้มครองในทางปฏิบัติที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างชายและหญิง รวมถึงการตีความหรือวินิจฉัยข้อพิพาทที่ไม่ไวต่อความรู้สึกและประเด็นผู้หญิง ดังนั้นการเลือกใช้กลไกเชิงระบบที่สัมพันธ์กับรัฐเข้าแก้ปัญหาในกลุ่มผู้หญิงหม้ายแทนที่จะช่วยลดความรุนแรงที่เกิดขึ้นในครอบครัวกลับกลายเป็นการทับซ้อนของความรุนแรงทั้งในเชิงวัฒนธรรมที่ให้อำนาจการนำอยู่ของผู้ชายกับความรุนแรงเชิงโครงสร้างที่กำหนดให้องค์กรบริหาร

²⁸ การแต่งงานถือว่าสมบูรณ์เมื่อมีพิธีนิกะห์ หรือพิธีการสมรสของบุคคลที่นับถือศาสนาอิสลาม กฎหมายระบุโอกาสที่ชายมุสลิมสามารถมีภรรยาได้ 4 คน ซึ่งต่างจากประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ที่ให้ผู้ชายสามารถมีภรรยาได้เพียงคนเดียว

งานศาสนาอิสลามอยู่ในการจัดการของกลุ่มผู้ชายโดยที่ผู้หญิงไม่ได้มีบทบาทเข้าไปเกี่ยวข้องโดยตรง แม้ว่าตามพระราชบัญญัติการบริหารองค์กรอิสลาม พ.ศ.2540 ไม่ได้กำหนดคุณสมบัติของคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดว่าต้องเป็นผู้ชายเท่านั้น แต่ในทางปฏิบัติคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดมาจากการเลือกของอิหม่ามประจำมัสยิดในจังหวัดนั้นๆ ซึ่งอิหม่ามประจำมัสยิดเองก็มาจากการคัดเลือกของสัปบุรุษประจำมัสยิดอีกต่อหนึ่ง²⁹ (ตามหลักการคือเป็นบุคคลที่อายุสิบห้าปีบริบูรณ์ แต่ในทางปฏิบัติคือเฉพาะผู้ชายที่มีอายุสิบห้าปีขึ้นไป) กระบวนการคัดเลือกทั้งหมดจึงเป็นกระบวนการที่อยู่ภายใต้การตัดสินใจของผู้ชาย คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดจึงมีแต่ผู้ชายเท่านั้น

ผู้หญิงหมายถึงเข้าสู่กระบวนการไกล่เกลี่ยหลายคนสะท้อนความเห็น ว่า คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดมีแต่ผู้ชาย ส่วนมากมีความเห็นพ้องต้องกัน หรือ “เข้าข้างผู้ชายด้วยกัน” เมื่อไปขอคำปรึกษาจะได้รับคำแนะนำแบบเดียวกันหลายกรณีคือ ให้หนีไปอยู่กับญาติช่วงหนึ่งหรือเป็นระยะเวลาสามเดือน เพื่อให้เป็นไปตามเงื่อนไขของหลักการศาสนา แล้วจึงดำเนินการฟ้องหย่า ดังเช่นกรณีของกีณา (นามสมมติ) ซึ่งต้องการหย่าขาดจากสามีเพราะสามีมีผู้หญิงอื่นซึ่งเป็นคนต่างศาสนา โดยสามีให้เหตุผลกับเธอว่า “เขาสงสารผู้หญิงคนนี้ เอาเขามาเป็นมุสลิมด้วยกัน เราจะได้บุญ” เธอพยายามอดทนอย่างถึงที่สุดที่จะอยู่ร่วมกับผู้หญิงคนนั้น โดยเธอพูดว่า “ก็อะไรมากมาย มันเสียความรู้สึกและก็โกรธ อีกใจหนึ่งคิดว่าจะเอาชนะใจให้ได้เลย ไหนๆ ก็ไหนๆ แล้ว” สุดท้ายเธอต้องยอมรับสภาพ แม้ไม่ยอมรับกลับนอนกับสามี แต่สามีก็พยายามขใจเธอ จนเธอตั้งท้องได้สามเดือนแล้วตัดสินใจไปฟ้องร้องที่สำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดเพื่อขอหย่าปรากฏว่า

“เราก็ท้องสามเดือน ก็ไปอิสลามกลาง (คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด) ถามเขาว่าสามเดือนแล้วจะทำยังได้ เล่าให้ฟัง แพนเราเป็นแบบนี้ เขาไม่แต่งงานกัน จนคลอดลูกเลยผู้หญิงคนนั้น เขาบอกว่าให้เรานั้นถอยก่อน ไปอยู่บ้านพ่อแม่พี่น้องญาติ ไม่บาป เราก็เลยไปอยู่ที่มาเลย์เลย ไปอยู่กับพี่สาว ก็คลอดที่นั่นเลย พาลูกคนที่เกิดที่อัยฮ์รานีไปด้วย คนที่สี่ ตอนนั้นเรียนอนุบาล 1 อนุบาล 2 เอาไปที่ไหนเลย เพราะว่าไม่กล้าทิ้ง ตอนนี้อยู่ ม.6 คลอดอะไรเสร็จ พากลับมา ลูกคนเล็กก็อยู่ที่มาเลย์ ตอนนี้อยู่ ม.5 ให้เป็นลูกบุญธรรมพี่สาว เพราะพี่สาว

²⁹ สำนักงานคณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย. พระราชบัญญัติการบริหารองค์กรอิสลาม พ.ศ. 2540. เข้าถึงได้จาก www.cicot.or.th/2011/main/content.php?page=news&category=11&id=12 (1 กรกฎาคม 2558)

บอกว่าเอาลูกเล็กกับมาบ้านลำบากนะ จะทำมาหากินอะไร พอกลับมาเราก็ไปหากรรมการอิสลามกลางเลยตอนที่หย่ากัน ตอนที่เราท้องมันไม่ขาดกันเพราะมันมีสายใย เขาก็เรียกสามีเรามา เขาก็บอกว่าทำไมไม่เอาเขา เรียบอกเราเหนื่อย เราขอ เตี้ยถ้าเกิดแก่ๆ เราค่อยมากินดีกัน ถ้าตัวอ่อนนั้นเพื่อทุกอย่างแล้ว ไม่ได้โกรธอะไรนะ เขาบอกจะเอาอย่างนั้นหรือ เขาก็หย่าให้เขาก็ไปตามประสาถิ่น หย่ากันสิบปี แรกๆ สงค์เลี้ยงดู หลังๆ ไม่ให้”³⁰

จะเห็นได้ว่ากระบวนการหย่าร้างแบบฟ้องหย่าผ่านคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดนั้นมียะของการวินิจฉัยที่ก่อให้เกิดความรุนแรงกับผู้หญิง ในกรณีนี้คือการให้ความสำคัญกับประเด็นการหย่าร้างโดยวิธีการจัดการกับฝ่ายผู้หญิงแทนที่จะจัดการใกล้เคียงตามประเด็นพิพาทหรือการจัดการกับฝ่ายผู้ชาย³¹ ด้วยการให้ผู้หญิงหาที่พักชั่วคราวโดยไม่ได้นิ่งถึงเงื่อนไขในเชิงเศรษฐกิจและสังคมของผู้หญิง ก่อให้เกิดความยากลำบากในการจัดการปัญหาและยังเพิ่มปัญหาต่อผู้หญิงมากขึ้นกว่าเดิม

จากการทำงานของกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานด้านผู้หญิงร่วมมือกับกลุ่มสหสาขาวิชาชีพในการเข้าไปช่วยเหลือในกรณีการวินิจฉัยข้อพิพาทของผู้หญิงได้พบว่ามีปัญหาที่สำคัญคือโครงสร้างขององค์กรคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดไม่เปิดให้ผู้หญิงเข้าไปเป็นกรรมการวินิจฉัยหรือเป็นผู้ประสานช่วยเหลือหญิงหม้ายที่เป็นผู้เข้าไปฟ้องร้องเลย ดังคำบอกเล่าของเจ้าหน้าที่โครงการวนิดา ประจำศูนย์จังหวัดยะลา ว่า

“เราเข้าไม่ได้ (ในการฟังการพิจารณาคดีที่สำนักงานคณะกรรมการอิสลามจังหวัดยะลา) เราอรบตอนเขามา มีแบบฟอร์ม พอเรารู้ว่ามาเรื่องนี้ เราก็แยกมาเลย กรรมการมีหลายคน ไม่มีผู้หญิง คือเราเป็นหน่วยงานแรกที่เข้าไป ตอนแรกเขาไม่ยอมรับ เขาเห็นเป็นผู้หญิงปัตตานีเข้ายาก แต่ที่นราธิวาสให้อยู่ในห้องใกล้เคียงเลย คือ มีเคสเข้ามาเขาก็ให้นั่งรวมกัน เรา

³⁰ สัมภาษณ์ กะนา (นามสมมติ) ผู้หญิงที่ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ความไม่สงบและทำงานในเครือข่ายภาคประชาสังคม จังหวัดนราธิวาส, 24 พ.ย. 2557

³¹ มีตัวบทที่ระบุถึงการหย่าร้างไว้ในคัมภีร์อัลกุรอานหลายโองการ เช่น “และบรรดาหญิงที่ถูกหย่าร้างพวกนางจะต้องรอคอยตัวเองสามกฐอ (ตีความว่าเป็นการมีรอบเดือนสามครั้ง-การตีความทางศาสนาโดยทั่วไปจึงมักถือว่าการฟ้องหย่ามีเงื่อนไขของการแยกกันอยู่เป็นระยะเวลาสามเดือนจึงจะหย่าขาดจากกันโดยปริยาย)” ในซูเราะห์อัลบะเกาะเราะฮ์ โองการที่ 228 หรือ “อินบียอ์ เมื่อพวกเจ้าหย่าภริยาก็จงหย่าพวกนางตามกำหนดของพวกนาง” ในซูเราะห์อฏฺฎะฮ์ โองการที่ 1 จากตัวบทที่ยกมาแสดงให้เห็นว่าบัญญัติถูกประทานมาให้แก่ทั้งหญิงและชาย แต่การวินิจฉัยของคณะกรรมการในกรณีตัวอย่างกลับให้ฝ่ายหญิงเป็นผู้จัดการย้ายออก

ก็นั่งใกล้ชิดกับอุस्ताซ³² แล้วคนที่เป็นคนก็เล่ามา เล่าแค่ครั้งเดียวให้เราและคนอื่นๆ (ฟัง) ที่นั่นจะมีผู้หญิงแค่คนเดียวก็คือคนที่ทำงานฝ่ายการเงิน เวลาที่เราเจอคนที่ถูกตบตี เขาไม่สามารถเปิดรอยแผลให้ผู้ชายดูได้ แต่เราเป็นผู้หญิงเขาก็กล้าให้ดู จะรู้ว่าข้างขนาดไหน เราไม่ได้บันทึกภาพ เขาไม่อนุญาตให้บันทึกภาพ เราก็บันทึกเป็นข้อมูล อย่างอุस्ताซก็ไม่อนุญาต เพราะอย่างถ้ามีเคสรุนแรงขึ้นมา มีรูปอุस्ताซพิจารณาคดีก็ส่งผล เช่น ในการหย่าเขาจะเรียกสามีมา 3 ครั้งอาทิตย์ละครั้ง ถ้ายังไม่มาเขาจะเชิญพยานที่เห็นเหตุการณ์มา พยานไม่จำเป็นต้องเป็นผู้ชาย บางคนไม่สามารถหย่าให้ได้ เพราะกลัวว่า (เป็นการสร้างหลักฐาน) หลอก”³³

นอกจากการไม่ได้รับอนุญาตให้เข้าร่วมการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทครอบครัวและมรดกของผู้หญิงในสำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดบางแห่ง รวมทั้งการที่ผู้หญิงหม้ายไม่ได้รับการบริการที่เหมาะสมและละเอียดอ่อนต่อการเข้าถึงความรู้สึก เนื่องจากไม่มีเจ้าหน้าที่ผู้หญิงดูแล พิจารณา และติดตามความคืบหน้าหลังการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท จึงส่งผลให้การบังคับใช้กฎหมายหลังจากพิจารณาคดี ความกลัวเสรีไม่มีประสิทธิภาพ เช่น กรณีค่าเลี้ยงดูที่ผู้ชายต้องให้ผู้หญิงและบุตร (กรณีมีบุตรร่วมกัน) ไม่สามารถบังคับใช้ได้จริง³⁴

ดังนั้นในบางกรณีผู้หญิงหม้ายเข้าไปปรึกษากับทางเครือข่ายที่ทำงานเกี่ยวกับผู้หญิงด้านสิทธิ จึงมักได้รับคำแนะนำให้ใช้อำนาจเชิงระบบจากกฎหมายเข้าไปเป็นตัวต่อรองในการจัดการปัญหาความรุนแรง ดังเช่นที่ประธานเครือข่ายผู้หญิงที่ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ความไม่สงบกล่าวว่า

“และก็เรื่องของ การคุ้มครองโดยเฉพาะเรื่องของการบังคับใช้ ให้ผู้ชายทำนั้นอาจจะทำไม่ได้ ด้วยเหตุผลไหนก็แล้วแต่คุณก็ต้องไปหาทางมาที่จะบังคับยังงี้ให้ผู้ชายรับในข้อวินิจัย เช่น ค่าเลี้ยงดู ถ้าเขาสามารถบูรณาการตัวกฎหมายไทยที่ใช้ ซึ่งเขาไม่รู้ไง เขารู้เฉพาะกฎหมายอิสลามมรดกและครอบครัว ส่วนกฎหมาย ป.วิอาญาเขาไม่รู้ใช้ไหม กฎหมายมรดกครอบครัวเขาก็ไม่รู้ อย่างน้อยถ้าเขาวินิจัยเสร็จต้องเอาตัวรวมาจากๆ อย่างน้อยคู่กรณีกลัวนะ

³² “อุस्ताซ” เป็นคำในภาษาอาหรับ ใช้เรียกครู อาจารย์ ผู้รู้ ในที่นี้หมายถึงผู้ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทครอบครัวและมรดกอิสลามประจำสำนักงานคณะกรรมการอิสลาม

³³ สัมภาษณ์ เจ้าหน้าที่โครงการงานนิดาประจักษ์จังหวัดยะลา, 21 พ.ย. 2557

³⁴ สัมภาษณ์ เจ้าหน้าที่ประสานงานเครือข่ายผู้หญิงที่ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ความไม่สงบ จังหวัดยะลา, 21 พ.ย. 2557

ไช้ใหม่ เอกกฎหมาย ป.วิ.อาญาบังคับใช้ในตัวเอง ถ้าเขา (ผู้ชาย) ไม่ทำ ไม่จ่าย (ค่าเลี้ยงดู) ตามสัญญาจะมีค่าปรับเท่าไร”³⁵

จะเห็นว่าแม้ว่าคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดจะเป็นกลไกเชิงระบบที่ถูกจัดตั้งโดยรัฐที่สามารถช่วยเหลือผู้หญิงหม้ายในด้านการจัดการปัญหาความรุนแรงและด้านสิทธิแต่ในเชิงปฏิบัติแล้วการที่อำนาจการวินิจฉัยข้อพิพาทถูกผูกขาดไว้กับการขึ้นของผู้ชายและการไม่เปิดพื้นที่ให้ผู้หญิงเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการสอบสวนและวินิจฉัยข้อพิพาทกลับกลายเป็นการสร้างเสริมความรุนแรงเชิงโครงสร้างให้แก่ผู้หญิง โดยเฉพาะกรณีของหญิงหม้ายซึ่งประสบกับความรุนแรงเชิงวัฒนธรรมที่ทำให้คุณค่าของหญิงหม้ายบกพร่องไปเพราะขาดสามี-ผู้ชายเป็นผู้นำแล้ว การต้องเผชิญกับความรุนแรงเชิงโครงสร้างผ่านกลไกเชิงระบบที่มีอำนาจของผู้ชายเป็นผู้นำจึงยิ่งสร้างข้อจำกัดและลดทอนศักยภาพในการจัดการปัญหาความรุนแรงของหญิงหม้ายด้วยตัวเอง ยิ่งไปกว่านั้น คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดส่วนมากไม่มีความรู้ในระบบกฎหมายไทยและกระบวนการยุติธรรม เนื่องจากสำเร็จการศึกษาเฉพาะด้านและมีความรู้ในรอบของคำอธิบายตามหลักการศาสนาเท่านั้น ด้วยเหตุดังกล่าวจึงยังเป็นการเพิ่มความซับซ้อนของปัญหาและยากต่อการจัดการความรุนแรงให้แก่หญิงหม้ายมากขึ้น การพึ่งพากลุ่มเครือข่ายผู้หญิงที่ทำงานด้านสิทธิเพื่อขอความช่วยเหลือในการใช้กลไกของกฎหมายอาญาเข้ามาต่อรองกับการวินิจฉัยของคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดจึงกลายเป็นวิธีการต่อรองกับปัญหาความรุนแรงที่เกิดขึ้นในชีวิตของหญิงหม้าย แต่ก็จำกัดตัวในวงแคบมากเพราะผู้หญิงมุสลิมในสังคมมลายูไม่ได้มีความรู้ทั้งในด้านกฎหมายมากนัก

สรุป

การนิยามผู้หญิงที่สูญเสียสามีจากเหตุการณ์ความไม่สงบในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ใช้เป็น “หญิงหม้าย” นั้นถือเป็นความรุนแรงเชิงวัฒนธรรมที่ทำให้คุณค่าของผู้หญิงถูกลดทอนลงด้วยการผูกคุณค่าของผู้หญิงไว้กับการมีผู้ชายเป็นผู้นำ การเป็นหญิงหม้ายในทางหนึ่งจึงกลายเป็นความไม่สมบูรณ์และความอ่อนแอซึ่งเปิดโอกาสให้ผู้ชายในชุมชนเข้ามาล่วงละเมิดจนกลายเป็นที่จับตาและสอดส่องของชุมชน หญิงหม้ายจึงต้องใช้เวลาแรงงานใหม่เป็นกลไกในการเพิ่มคุณค่าและความสมบูรณ์ให้แก่ตัวเอง อย่างไรก็ตามการแต่งงานของหญิงหม้ายส่วนมากมักจะเป็นการแต่งงานเพื่อเป็นภรรยาคนที่สองหรือลำดับถัดมา ซึ่งทำให้

³⁵ สัมภาษณ์ ประธานเครือข่ายผู้หญิงที่ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ความไม่สงบ จังหวัดปัตตานี,

พวกเธอต้องเผชิญกับปัญหาความรุนแรงเชิงวัฒนธรรมอีกระลอกหนึ่งนั่นคือการให้คุณค่าของ ทรัพยากรที่มาก่อนและมาทีหลังต่างกัน (เมียหลวง-เมียน้อย) ซึ่งบางครั้งนำไปสู่การเข้ามาแต่งงาน เพื่อหาผลประโยชน์จากผู้ชาย รวมถึงการใช้ความรุนแรงทางกายภาพ เช่น การใช้กำลังทำร้าย ช่มชู้ว่าจะเลิก

ในที่สุดหญิงหม้ายเหล่านี้จึงได้เข้าไปอาศัยกลไกเชิงระบบเพื่อเข้ามาจัดการข้อพิพาท หรือความรุนแรงที่เกิดขึ้นอันเป็นผลที่สืบเนื่องจากความรุนแรงเชิงวัฒนธรรม โดยการใช้การ ฟ้องร้อง การฟ้องหย่า เพื่อไกล่เกลี่ยข้อพิพาทระหว่างตนเองกับสามีใหม่ผ่านอำนาจการ วินิจฉัยของคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดซึ่งได้รับแต่งตั้งขึ้นตามโครงสร้างที่กำหนดใน พระราชบัญญัติการบริหารองค์กรอิสลาม พ.ศ. 2540 อย่างไรก็ตามอำนาจในการวินิจฉัยของ คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดแม้โดยทฤษฎีแล้วจะอยู่บนฐานของความเท่าเทียมกัน ระหว่างหญิงชายแต่ในทางปฏิบัติแล้วการคัดเลือกคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดกระทำ โดยผู้ชายทั้งหมด ทำให้อำนาจในการวินิจฉัยต่างๆตกเป็นของผู้ชาย การไกล่เกลี่ยข้อพิพาท ของหญิงหม้ายจึงมักไม่ละเอียดอ่อนต่อการเข้าถึงความรู้สึกของผู้หญิงและขาดการมุ่งมอง บริบทที่แวดล้อมหญิงหม้ายเหล่านั้น หญิงหม้ายจึงกลายเป็นผู้ที่ถูกความรุนแรงเชิงโครงสร้าง ผ่านกลไกเชิงระบบของรัฐในรูปของการบริหารองค์กรอิสลามเข้าซ้อนทับกับความรุนแรงของ การเป็นหญิงหม้ายในเชิงวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับบริบทของสังคมมลายู ศักยภาพในการจัดการ กับความรุนแรงของหญิงหม้ายจึงเหลือพื้นที่อยู่อย่างจำกัดมาก เช่น การใช้อำนาจเชิงระบบ ของกฎหมายอาญาเข้ามาเป็นกลไกต่อรอง แต่เนื่องจากผู้หญิงมุสลิมในสังคมมลายูไม่ได้มีความ รู้ทั้งในด้านกฎหมายมากนักทำให้ท้ายที่สุดหญิงหม้ายก็ยังคงตกเป็นเหยื่อของความรุนแรงที่ ทับกันถึงสามชั้นคือ ความรุนแรงทางกายภาพ ความรุนแรงเชิงโครงสร้าง และความรุนแรงเชิง วัฒนธรรม เช่นเดิม

บรรณานุกรม

- นากามูระ อีซาโกะ และคณะ. (2544). **ค่านิยมทางสังคม-ศาสนาของสตรีมุสลิมในภาคใต้ของไทย: กรณีศึกษาคนในงานในโรงงานอุตสาหกรรมจังหวัดปัตตานี**. ปัตตานี: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี.
- สำนักงานคณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย. **พระราชบัญญัติการบริหารองค์กรอิสลาม พ.ศ. 2540**. เข้าถึงได้จาก www.cicot.or.th/2011/main/content.php?page=news&category=11&id=12 (1 กรกฎาคม 2558)
- สุชาติ เศรษฐมาลินี และ วิสุทธิ์ บิลล่าเต๊ะ (บรรณาธิการ). **คนหนุ่มสาวมุสลิมกับโลกสมัยใหม่**. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อัมพร หมดเต็น. (2551). **“ผู้หญิงมุสลิมในสถานการณ์ความรุนแรงและความหวังแห่งสันติภาพ”**. **จุดยืน**. 2 (พฤศจิกายน)
- Chavivan Prachuabmoh. (1980). **The Role of Woman in Maintaining Ethnic Identity and Boundaries: A Case of Thai-Muslims (the Malay Speaking Group) in Southern Thailand**. Ph.D. Dissertation., University of Hawaii

บุคลากรกรม

สัมภาษณ์ กิษะ (นามสมมติ) ผู้หญิงที่ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ความรุนแรงและ

อาสาสมัครโครงการวานีตา, 24 พ.ย. 2557

สัมภาษณ์ กิษะ (นามสมมติ) แกนนำกลุ่มผู้หญิงที่ได้รับผลกระทบ, 21 พ.ย. 2557

สัมภาษณ์ กิษะ (นามสมมติ) ผู้หญิงที่ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ความไม่สงบและ

ผู้ทำงานในเครือข่ายภาคประชาสังคม จังหวัดนราธิวาส, 24 พ.ย. 2557

สัมภาษณ์ กิษะ (นามสมมติ) แกนนำเครือข่ายผู้หญิงของโครงการ จังหวัดนราธิวาส,

24 พ.ย. 2557

สัมภาษณ์ กิษะ (นามสมมติ) แกนนำเครือข่ายผู้หญิงของโครงการ ระดับอำเภอ

จังหวัดนราธิวาส, 24 พ.ย. 2557

สัมภาษณ์ กิษะ (นามสมมติ) ผู้หญิงที่ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ความรุนแรง

จังหวัดนราธิวาส, 22 พ.ย. 2557

สัมภาษณ์ กิษะ (นามสมมติ) แกนนำเครือข่ายผู้หญิงที่ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์

ความรุนแรง จังหวัดยะลา, 27 ต.ค. 2557

สัมภาษณ์ กิษะ (นามสมมติ) ผู้หญิงที่ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ความไม่สงบ

จังหวัดนราธิวาส, 24 พ.ย. 2557

สัมภาษณ์ เจ้าหน้าที่โครงการวานีตาประจำศูนย์จังหวัดยะลา, 21 พ.ย. 2557

สัมภาษณ์ เจ้าหน้าที่ประสานงานเครือข่ายผู้หญิงที่ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ความไม่สงบ

จังหวัดยะลา, 21 พ.ย. 2557

สัมภาษณ์ เจ้าหน้าที่ผู้พิจารณาไกล่เกลี่ยข้อพิพาท สำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำ

จังหวัดนราธิวาส 21 พ.ย. 57

สัมภาษณ์ เจ้าหน้าที่ส่วนเครือข่ายสหสาขาวิชาชีพ นักสังคมสงเคราะห์ จังหวัดนราธิวาส,

24 พ.ย. 2557

สัมภาษณ์ นักการศาสนา, 21 พ.ย. 2557

สัมภาษณ์ ประธานเครือข่ายผู้หญิงที่ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ความไม่สงบ

จังหวัดปัตตานี, 25 พ.ย. 2557

สัมภาษณ์ ผู้ประสานงานโครงการวานีตา จังหวัดปัตตานี, 25 ต.ค. 2557

